

*О.Іваненко,
кандидат філософських наук*

СОЦІАЛЬНО БЕЗЗАХИСНЕ УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО

В Україні всі громадяни, незалежно від віку, статі, національної належності, місця проживання, типу поселення тощо, мають право на соціальний захист. Останнє гарантоване Конституцією і закріплено Законом України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 5 жовтня 2000 р., а також низкою інших законів, указів Президента та постанов Кабінету Міністрів загальною чисельністю 141 найменування [1], призначених для забезпечення повноцінного особистого життя, дотримання встановлених соціальних норм і стандартів у різноманітних життєвих ситуаціях.

Ефективність здійснення соціального захисту і дотримання соціальних гарантій загалом залежать від рівня розвитку економіки, її соціальної спрямованості, соціальної політики держави, соціальної стабільності й відповідальності суспільства перед своїми громадянами.

Водночас аналіз системи захисту населення України засвідчує наявність суперечностей і різного роду ускладнень, коли питання стосується дотримання або виконання на практиці тих чи інших статей державних документів стосовно захисту та гарантій.

Яким же чином громадяни, зокрема, ті, які проживають у сільській місцевості, оцінюють виконання державою своїх обов’язків щодо гарантій і допомоги, наскільки вважають себе соціально захищеними?

Дані соціологічних досліджень свідчать, що, насправді, кожен п’ятий громадянин України (21%) і майже кожен п’ятий мешканець села (19%) вказує на скорочення соціального забезпечення та системи соціальних послуг у країні (за результатами соціологічного опитування 2009 р.). Щодо перспектив на майбутнє, то в цьому питанні грома-

дяни налаштовані вкрай песимістично: лише 4% минулого року висловили сподівання на їхнє поліпшення та оздоровлення. Тобто в реальності все зовсім не так, як це має бути і як гарантує держава.

Наслідки світової і фінансової кризи у країні призвели до того, що різко зменшився попит на робочу силу, а відтак відбулося зростання безробіття в Україні, зокрема у сільській місцевості. Рівень безробіття серед сільського населення сьогодні більш ніж удвічі перевищує аналогічний показник у містах. Наприклад, рівень зайнятості сільського населення віком 17–70 років у 2007 р., становив 61,5%, а серед осіб працездатного віку – 67,8% [2]. Об'єктивною тенденцією стало скорочення чисельності працюючих за наймом, зросла кількість самозайнятих та безоплатно працюючих членів сім'ї. Більше половини працездатного сільського населення зайнято в особистих господарствах, що є наслідком якості ринкових реформ у аграрному секторі.

Загалом зайнятість населення є одним із головних показників трансформаційних процесів у економіці. Характерною особливістю сільського ринку праці сьогодні є сталість негативної тенденції зростання масиву як відкритого, так і прихованого безробіття серед населення. Так, за результатами соціологічного моніторингу “Українське суспільство – 2010” 80% населення назвали безробіття найсерйознішим з усіх питань, тоді як 2008 р. ним переймалося лише 54,4%. Серед цих зазначених 80% громадян селяни становлять третину (33%). Вони переважають серед тих, кого хвилюють питання фінансових невиплат (34% проти 30% мешканців великих і середніх міст та 6% киян) та зростання цін (33% проти 31%, 30% і 5,4% відповідно). 73% селян зазначили, що сьогодні знайти *яку-небудь* роботу у своєму населеному пункті вкрай важко. Для порівняння: торік їх чисельність становила лише 54%. Причому, як свідчить дослідження, цей показник не залежить від рівня кваліфікації чи розміру зарплати. Якщо простежити динаміку відповідей громадян України на це запитання

за останні п'ять років, то можна спостерігати цікаву закономірність: до 2008-го зростала частка тих, хто вважав, що з роботою в Україні немає проблем, і її знайти легко. За часи кризи цей показник зменшився вдвічі, і відповідно зросла частка тих, хто вважає, що з роботою нині вкрай сутужно (табл. 1).

Таблиця 1

**Чи важко знайти яку-небудь роботу
у Вашому населеному пункті (%)**

<i>Варіанти відповідей</i>	2005	2006	2008	2010
Легко	26,5	31,3	38,6	18,5
Важко	46,5	43,0	38,8	56,9
Не знаю	26,7	25,7	22,0	23,8

Тотальне занехаяння сільської місцевості, невпорядкованість стосунків між державою і селянством, хронічний бюджетний дефіцит сільських рад, унаслідок чого останні не в змозі фінансувати потреби сфери соціального забезпечення, обслуговування та допомоги, слабкість соціальної інфраструктури, повільне проникнення на село структур сервісного типу, фондів соціальної допомоги, застосування у сфері захисту нижчих соціальних стандартів, аніж у містах, оббирання селян виробниками та посередниками, тіньовий продаж земель і приватне привласнення земельних ресурсів, слабке забезпечення села спеціалістами, зокрема у галузі соціальної роботи, соціального обслуговування, допомоги і захисту тощо, бідність, депопуляція, трудова міграція, постаріння населення, урешті-решт, призводять до занепаду сільських поселень і вимирання українського села [4].

Для України постаріння населення є загрозливою тенденцією. Щорічне зростання частки осіб пенсійного віку призвело до того, що їхня кількість вже майже дорівнює числу працездатного населення. За даними Міністерства праці та соціальної політики, наприклад у 1966 р., частка

населення пенсійного віку становила 16%, при тому, що в українському селі, зокрема, соціальний захист загалом не здійснювався до 1964 р., коли законодавчо було запроваджено державну систему матеріального забезпечення колгоспників, і їм стали виплачувати пенсії на віком, інвалідністю тощо, не кажучи вже про те, що ці пенсії були значно нижчими, аніж пенсії робітників і службовців. У цілому з 2004 р. по Україні спостерігається неухильне зменшення масиву працездатного населення. Так, 2006 р. їхня кількість зменшилась у півтора раза, а, за прогнозами, до середини другого тисячоліття їхня частка становитиме 35% загальної кількості населення країни [5]. За даними моніторингу, 2006 р. на запитання про статус зайнятості негативну відповідь (“у даний час не працюю”) дали 43,6% респондентів, 2010 р. – майже половина населення України (49%), а у сільській місцевості 61% загальної кількості селян.

Сьогодні, за даними Міністерства праці, на 10 працюючих українців припадає 9 пенсіонерів. Кожен третій мешканець села – непрацюючий пенсіонер (34% усього сільського населення країни). Відтак можна спрогнозувати, що за відсутності змін у соціальній сфері (пенсійній та пільговій системах, медичному обслуговуванні тощо) у найближчі 10 років кількість пенсіонерів може перевищити число працюючих.

Від ефективності здійснення соціального захисту і дотримання соціальних гарантій залежить якість життя. За умов кризи його зниження відчували всі громадяни України, незалежно від типу поселення, віку або статусу зайнятості. Так, відповіді на запитання, що саме заторкнуло інтереси респондента або когось із членів його родини впродовж нинішньої економічної кризи в країні, вказують першою чергою на зменшення споживчого кошика (скорочення споживання продуктів відмітили 51% респондентів і 65% стали купувати менше одягу, взуття та інших речей). На це саме вказала і переважна більшість селян. У відсотковому вимірі ми бачимо майже такі самі цифри, як і по

країні у цілому: 49% селян відчули скорочення споживання продуктів харчування і 66% – зменшення покупок взуття, одягу та інших товарів. Це відбулося внаслідок зниження прибутків української родини та зростання цін, хоча варіант відповіді про невиплату зарплати/пенсії або про звільнення з роботи обрали лише 27% та 19% громадян відповідно, і останнє не корелює із типом поселення. Серед тих, хто вказав на зменшення споживчого кошика, селяни становлять більшість, хоча й незначну (33% проти 32% мешканців невеликих міст, 30% великих і 5% киян). Загалом, майже 4/5 сільського населення України висловили занепокоєння тим, що держава здатна порушити гарантоване нею право на пенсійне забезпечення, тобто на запитання, чого сьогодні бояться люди понад усе, 78% селян назвали невиплату пенсій/зарплат (минулого 2009 р. таких, які обрали цей варіант відповіді, було на 8% менше).

Проведений аналіз засвідчує, що держава не забезпечує своїм громадянам належного дотримання існуючих прав і гарантій, наявна система соціального захисту не відповідає очікуванням тих людей, що його потребують, спостерігається постійний дефіцит державних коштів на оздоровлення соціальної сфери, особливо на селі, занепад соціальної інфраструктури і захисту у сільській місцевості, заниженість соціальних стандартів, економічна та політична нестабільність у країні, і все це разом є причиною загальної пасивності українського населення, помноженої на традиційно притаманні українському селянинові терпіння і очікування. Водночас масова бідність провокує систему захисту орієнтуватися на низькі стандарти [3]. Переважна більшість громадян (64%) вважають, що у разі утиску державою їхніх законних прав, інтересів та гарантій, протидіяти цьому вони будуть не в змозі. Серед сільської частки населення таку думку поділяють 67%. Більше половини селян України (53%) вважають себе беззахисними та безпорадними і перед місцевими радами, якби ті ухвалили рішення, що утискають їхні права та інтереси.

Розділ четвертий

Загалом, за даними моніторингу, кожному четвертому мешканцю сільської місцевості сьогодні притаманна втрата соціального оптимізму щодо майбутнього, надії на те, що стан у країні зміниться на краще. Щодо активного обстоювання своїх прав та інтересів у разі їхнього порушення, то цього року загалом спостерігається певне зниження активної участі селянства у цьому порівняно з минулим (табл. 2).

Таблиця 2

Думка селян про ефективність та припустимість активної участі у обстоюванні власних прав та інтересів (%)

Заходи та засоби обстоювання прав та інтересів	2009	2010
Участь у передвиборчих кампаніях	14,1	16,5
Збирання підписів під колективними петиціями	20,1	22,9
Законні мітинги і демонстрації	22,2	20,1
Погрожування страйком	8,3	3,0
Бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)	5,3	5,5
Несанкціоновані мітинги і демонстрації	3,8	1,6
Незаконні страйки	3,4	2,6
Голодування протесту	5,6	1,8
Пікетування державних установ	8,1	5,8
Захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення	2,4	1,4
Створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань	0,6	1,4
Інше (напишіть)	0,5	0,4
Жоден із заходів не здається мені ефективним і припустимим настільки, щоб я взяв у них участь	38,3	34,5
Важко відповісти	23,8	21,3

З наведеної таблиці бачимо, що майже кожен четвертий мешканець сільської місцевості (23%) готовий збирати підписи під колективними петиціями (торік прихильників такої думки було 20%), 16,5% сподіваються, що позитив-

ний ефект може дати участь у передвиборчих кампаніях (2009 р. їх було 14%). Тобто спостерігаємо незначне збільшення кількості прибічників пасивних форм протесту. Водночас стало менше селян, готових до активних протестних дій: майже утричі тих, хто вважає за припустиме погрожувати страйком (3% проти 8% минулого року) або голодуванням (2% проти 6%), також зменшилась кількість здатних пікетувати та захоплювати державні установи. Попри все, майже кожен п'ятий респондент цього року взагалі відмовився дати визначену відповідь. Третина українського селянства (35%) жоден із запропонованих заходів не вважають за ефективний і можливий щодо участі у ньому (на 3% менше, аніж минулого року). Водночас третина селян (29%) виявилася найрішучішою і ладною у разі необхідності особисто взяти участь у мітингах та демонстраціях на захист своїх прав.

Цікавим, на нашу думку, виявляється той факт, що половині населення країни бракує юридичної допомоги для захисту своїх прав та інтересів, і понад усе – селянам. Саме селянство домінує за кількістю серед тих, кому не вистачає правової допомоги для захисту (серед селян їхня частка становить 52%, а у Києві – на 10% менше). Селяни також становлять більшість (69%) серед тих, хто дав негативну відповідь на запитання про те, чи вистачає їм дотримання діючих у країні законів. Порівнявши ці тенденції із тими, що спостерігалися у 2008 р., ми бачимо, що фактично ніяких зрушень не відбулося – і тоді селяни домінували серед тих, хто вказав на відсутність дотримання у країні діючих законів або брак юридичної допомоги у соціальному захисті.

Парадоксальним є те, що більше половини українських селян (52,3%) вважають, що жити у таких умовах важко, але вони ладні терпіти, попри все; що масові мітинги і демонстрації проти падіння рівня життя та на захист порушених прав взагалі в Україні малоімовірні (73%).

Проведений нами аналіз ще раз підтвердив той факт, що зневірене і розчароване беззахисне українське селянство

во у переважній більшості не готове до рішучих і активних дій щодо обстоювання своїх прав, воно ладне й надалі терпіти і нарікати на труднощі, скаржитись на зниження якості життя, жити у злиднях, їздити по розбитих дорогах тощо, і водночас проявляти протестну пасивність, стійке небажання брати до рук вила і активно виборювати свої права, терпляче чекати на те, що держава протягне руку допомоги.

Соціальний захист має на меті забезпечення громадянам рівня життя не нижче встановленого державою прожиткового мінімуму. Нехай і цього року основний фінансовий документ держави (укотре!) знову не розв'яже основних питань сільського господарства, проте у соціальних аспектах він є доволі привабливим і багатообіцяючим. Ним, зокрема, передбачено підвищення соціальних стандартів життя ледь не на 50% (поступово – від 37 до 47%) порівняно з минулим роком, збільшення прибутків медиків, вчителів, працівників сфери культури на селі, малозабезпечених родин тощо. Та чи поліпшать усі ці наміри якість життя пересічного селянина, чи дотримуватиметься держава гарантій, записаних у Конституції та численних соціальних законах, чи стане українське селянство, урешті-решт, захищеним, покаже час.

Література

1. http://www.al.lg.ua/upload/rada_files/foto/zakon.pdf
2. Стан зайнятості сільського населення за період січень–жовтень 2008 року. – <http://www.minagro.kiev.ua>
3. Тарасенко В., Сакада М. Дефіцит соціального захисту в Україні / В.Тарасенко, М.Сакада // Українське суспільство : 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К. : ІС НАНУ, 2009. – С. 416–426.
4. Іваненко О.О. Чи виживе українське село в умовах кризи? О.О.Іваненко // Українське суспільство : 1992–2009. – С.136–142.
5. <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1387/188/48902/>